

М. У. БУРАКОВА

*г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны тэхнічны
ўніверсітэт імя П. В. Сухого”*

КАНСУБСТАЦЫЯНАЛЬНЫЯ ТЭРМІНЫ Ё ГАЛІНЕ ЭЛЕКТРАТЭХНІКІ

У артыкуле аналізуюцца сабраныя кансубстацыянальныя тэрміны ў галіне электратэхнікі як беларускамоўныя эквіваленты адпаведных рускамоўных тэрмінаў такога тыпу, удакладнена паняцце кансубстацыянальны тэрмін. Вызначаны тыпы кансубстацыянальных тэрмінаў у выніку пераасэнсавання агульнаўжывальных слоў у межах электратэхнічнай тэрміналогіі (без змен, з частковай зменай, поўнае адрозненне), іх структурнай арганізацыі (аднаслоўныя і шмат-слоўныя), паходжання (уласныя і іншамоўныя). Адзначаюцца дадатнае і адмоўнае, што ўласціва кансубстацыянальным тэрмінам.

Ва ўмовах сучаснага навукова-тэхнічнага прагрэсу мова пад уплывам розных працэсаў пастаянна перажывае змены, удакладненні, многія з якіх звязаны з абнаўленнем яе лексічнага складу, а асабліва з папаўненнем і ўтварэннем новых тэрмінаў. Тэрміналогія ў якасці спецыяльнага пласта лексікі дапамагае арганізаваць веды такім чынам, каб сістэматызацыя, апісанне і трансляцыя іх стваралі ўмовы як для захавання ўжо існуючых навуковых канцэпцый, так і для назапашвання новых ведаў пры захаванні базавых.

Адным з актуальных напрамкаў вывучэння ў лінгвістыцы з'яўляецца даследаванне тэрміналогіі ўвогуле і канкрэтных навук галін навукі і тэхнікі. Гэта выклікана ўзрастаннем ролі навукі, навуковых дасягненняў і адпаведна павелічэннем колькасці і значнасці тэхнічнай тэрміналогіі ў мове, што абумоўлена асаблівай роляй навукі і тэхнікі ў сучасным свеце.

Наша ўвага да тэрміналагічнай лексікі электратэхнікі, яе месца, утварэнне, адметнасці яе функцыянавання абумоўлены і прадвызначаны як хуткім развіццём гэтай галіны навукі і тэхнікі ў канцы ХХ – пачатку ХХІ стст., так і неабходнасцю падрыхтоўкі тэрміналагічных слоўнікаў электратэхнічнай галіны на беларускай мове ў параўнанні з іншымі, найперш рускай мовы.

Аб'ектам нашага даследавання з'яўляюцца тэрміны электратэхнікі рускай мовы і іх эквіваленты ў беларускай мове, сабраныя ў выніку аналізу рускамоўных тэрмінаў і іх перакладу. Мэта прапанаванага артыкула – аналіз структурна-семантычных і функцыянальных адметнасцей кансубстацыянальных беларускамоўных тэрмінаў у галіне электратэхнікі, што выступаюць адпаведнікамі рускіх тэрмінаў як матэрыялу для складання руска-беларускага слоўніка электратэхнічных тэрмінаў.

Тэрміналогія як частка спецыяльнай лексікі пастаянна ўзаемадзейнічае з агульнаўжывальнай лексікай унутры прымальнай сістэмы, у выніку чаго адбываюцца рознакіраваныя працэсы, якія характарызуюць працэсы дывергенцыі, што прадстаўлены двума працэсамі: 1) тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў, гэта значыць, узнікненне ў агульнаўжывальнага слова лексічных сем, якія адносяцца да вузкаспецыяльных абласцей; 2) дэтэрміналагізацыя тэрмінаў, гэта значыць, распаўсюджванне тэрміна ў прафесійнай сферы.

Пры спецыялізацыі адбываецца замацаванне літарна-гукавой абалонкі за вызначаным прафесійным паняццем. Пры дэтэрміналагізацыі тэрміна слова, якое мела спецыяльнае значэнне, пераходзіць з мовы для спецыяльных мэт у бытавую мову, атрымлівае магчымасць ужывання ў агульналітаратурнай мове, набывае значэнні ў выніку метафарызацыі.

Лексемы (часцей за ўсё аднаслоўныя), якія прыйшлі з агульнаўжывальнай мовы ў прафесійнае маўленне і атрымалі спецыялізаванае (прафесійнае) значэнне, або прыйшлі з мовы для спецыяльных мэт у выніку дэтэрміналагізацыі называюцца кансубстацыянальнымі тэрмінамі. Кансубстацыянальнасць з'яўляецца адной з форм мадыфікацыі тэрміна, якая прадстаўляецца вельмі шырокім паняццем і мае на ўвазе ўсе змены, пад якія падпадае тэрмін.

Тэрмін «кансубстанцыйны» быў уведзены С. В. Грынёвым у працы «Уводзіны ў тэрміназнаўства» 1993 года. У навуцы аб мове «кансубстанцыйным» з’яўляецца такі тэрмін, які прадугледжвае «суіснаванне і варыятыўнасць суадносін агульналексічнага і тэрміналагічнага значэнняў у сукупнай семантыцы тэрміна» [1, с. 60].

Аднак, як заўважаюць некаторыя даследчыкі, у сучаснай практыцы паняцце «кансубстанцыйны тэрмін» стала больш шырокім, і зараз уключае міжпрадметную тэрміналагічную аманімію.

Найбольш цікавыя тэма выпадкі кансубстацыйнасці спецыяльных лексічных адзінак, калі разыходзяцца прафесійная і агульналітаратурная норма, а таксама калі ва узусе замацоўваюцца разыходжанні ў разуменні тэрмінаў, якія з’явіліся ў выніку несупадзення навуковай і бытавой карцін свету. Складанасць дадзенага лексічнага пласта прыводзіць лінгвістаў да думкі аб тым, што такія тэрміны могуць з’яўляцца асобнай лексічнай групай. Нярэдка даследчыкі схільныя адасабляць кансубстацыйныя тэрміны. Так, С. В. Грынёў-Грыневіч заўважае, што яны прадстаўляюць адметную групу сярод простых тэрмінаў. Галоўная іх асаблівасць заключаецца ў тым, што аб’ём іх значэння ў агульнаўжывальнай лексіцы аналагічны аб’ёму значэння ў спецыяльнай лексіцы [2, с. 124].

Адным са шляхоў з’яўлення тэрмінаў з’яўляецца семантычнае развіццё агульнаўжывальнай лексікі, так званая тэрміналагізацыя. У выніку аналізу беларускамоўных электратэхнічных тэрмінаў і агульнаўжывальных слоў на аснове дэфініцыйнага адбору былі выдзелены два тыпы пераасэнсавання агульнаўжывальных слоў у межах тэрміналагізацыі.

Першы тып ілюструюць прыклады фарміравання сем без змянення функцыянальна-семантычнага поля на матэрыяле тэрміна і адпаведнай агульнаўжывальнай лексемы *цыкл*:

цыкл (электр.) – 'сукупнасць працэсаў у сістэме перыядычна паўтаральных з’яў, пры якіх аб’ект, які падвяргаецца змене ў вызначанай паслядоўнасці, зноў прыходзіць у зыходны стан' [3, с. 162] і *цыкл* (агульнаўжыв.) – 1) 'сукупнасць з’яў, працэсаў, што складаюць кругаабарот на працягу пэўнага прамежка часу' [4, с. 734].

Тут назіраем поўнае супадзенне дэфініцыі тэрміна і семантыкі агульнаўжывальнай лексемы.

Аднак такое супадзенне незаўсёды характарызуецца поўным пераасэнсаваннем агульнаўжывальнай лексікі. Нярэдка назіраюцца выпадкі няпоўнага супадзення, ці наяўнасці толькі сэнсавых сувязей пры фарміраванні дэфініцыі тэрміна, што можна праілюстраваць на наступным прыкладзе:

мера (электр.) – 'сродак вымярэнняў, прызначаны для аднаўлення фізічных велічынь зададзенага памеру' [3, с. 75] і *мера* (агульнаўжыв.) – 1) 'адзінка вымярэння'; 2) 'велічыня, размер, ступень чаго-н.' [4, с. 341].

Другі тып звязаны з утварэннем слоў-амонімаў, ці пры аднолькавай форме тэрмін характарызуецца адметнай дэфініцыяй і ўступае з агульнаўжывальнай лексмай, ад якой утвораны, спецыфікай сваёй дэфініцыі. Для ілюстрацыі параўнаем:

мост (электр.) – 'прыстасаванне для вымярэння велічыні электрычнага супраціўлення' [3, с. 76] і *мост* (агульнаўжыв.) – 1) 'збудаванне для пераходу або пераезду цераз раку, канал, чыгунку і г. д.' [4, с. 350];

ёмістасць (электр.) – 'электрычная характарыстыка правадніка або сістэмы праваднікоў' [3, с. 45] і *ёмістасць* (агульнаўжыв.) – 1) 'здольнасць змясціць у сабе пэўную колькасць чаго-н.; унутраны аб’ём'; 2) 'умяшчальнасць для вадкіх, сыпучых і газападобных цел'; 3) 'з багатым унутраным зместам' [4, с. 197];

слізгаценне (электр.) – 'адноснае адставанне частаты кручэння ротара ад частаты кручэння магнітнага поля статара' [3, с. 121] і *слізгаценне* (агульнаўжыв.) – 1) 'рухацца па гладкай, слізкай паверхні'; 2) 'плаўна, лёгка рухацца, перамяшчацца'; 3) 'плаўна пераходзіць з прадмета на прадмет' [4, с. 608].

Як відаць, калі ў значэнні агульнаўжывальнага слова змяшчаецца дастаткова інфармацыі, якая супадае з уласцівасцямі пазнавальнага аб’екта, тады верагодна, што менавіта дадзенае слова будзе выкарыстана для абазначэння тэрміналагічнай з’явы або аб’екта.

Аналіз кансубстацыйных тэрмінаў электратэхнічнай галіны дазваляе адзначыць структурныя разнавіднасці тэрмінаў гэтага тыпу. Некаторыя даследчыкі (у прыватнасці, О. А. Бурсіна, С. В. Грынёў-Грыневіч), разглядаюць толькі аднаслоўныя лексічныя адзінкі. Аднак наш аналіз паказвае, што працэсы дэтэрміналагізацыі і тэрміналагізацыі характэрны і для шматслоўных лексічных адзінак, асабліва тэрмінаў-словазлучэнняў.

Праца з рускамоўнымі слоўнікамі па электратэхніцы як крыніцы для складання руска-беларускага слоўніка электратэхнічных тэрмінаў і сабраны фактычны матэрыял (рускі тэрмін – пераклад ці эквівалент беларускі тэрмін) дазваляе нам прадставіць беларускамоўныя варыянты электратэхнічных тэрмінаў, у межах якіх намі выдзелены аднаслоўныя і шматслоўныя кансубстацыянальныя тэрміны.

Аднаслоўныя кансубстацыянальныя тэрміны ў сваю чаргу падзяляюцца на ўласныя і іншамоўныя. Ілюстрацыяй аднаслоўных уласных кансубстацыянальных тэрмінаў электратэхнікі з'яўляюцца, напрыклад, наступныя: *башмак, бяспека, безадмоўнасць, папера, хуткадзясанне, вілка, віток, хваля, валакно, вярчэнне, узнаўленне, усплеск, уснышка, устаўка, выбяганне, выкід, вязкасць, гняздо, гучнасць, даўгавечнасць, дзірка, заліпанне, заміранне, зачыстка, засцярога, зорка, звяно, зношванне, выток, крыніца, ваганне, якасць, дыванок, кажух, стромкасць, накід, насычэнне, няпэўнасць, неадчувальнасць, носьбіт, узор, ператварэнне, абслугоўванне, апытванне, агляд, стасунак, памяць, паглыннанне, покрыва, поле, страты, дамешка, прыстаўка, прыток, разгалінаванне, размотванне, размах, свячэнне, зрух, сачэнне, скачок, слуп, супакаенне, сцяжок, крок, шыйка і інш.*

А ілюстрацыяй аднаслоўных іншамоўных кансубстацыянальных тэрмінаў электратэхнікі могуць быць, напрыклад, наступныя: *адаптацыя, бак, бандаж, бар'ер, граф, жалюзі, пульсаванне, імітацыя, імплантацыя, канал, каскад, карона, люстра, магазін, мачта, міграцыя, мішэнь, рэлаксацыя, таршэр, шаблон, шайба, шлейф, штанга і інш.*

Шматслоўныя кансубстацыянальныя тэрміны электратэхнікі ў асноўным прадстаўлены структурай словазлучэння, у складзе якога задзейнічаны адзін кансубстацыянальны кампанент, напрыклад: *голы провад, чакальны мультывібратар, затуханне сігналу, зубец якара, ніць напалу, збеднены слой, вастрыня рэзанансу, пакет ротара, печ дугавая, скокі правадоў, пасадка напружання, спружынная гняздо, рабро ізалятара, зрух фаз, спіральная шпуля, спінка статара, суцэльная жыла, спакойная дуга, вушка ізалятара, адыход частаты, шапка ізалятара, юбка ізалятара і інш.*

Асобныя кансубстацыянальныя тэрміны-словазлучэнні ўключаюць у свой склад два кансубстацыянальныя кампаненты электратэхнікі, напрыклад: *бягучая хваля, вавёрчына клетка, магазін ёмістасцей, неўраўнаважаны мост, пяючая дуга, слізготны башмак, хвост хвалі і інш* [5; 6].

Такім чынам, семантычнае пераўтварэнне агульнаўжывальных слоў мовы спрыяе з'яўленню новых тэрмінаў з вядомай формай, рознай структурай, у тым ліку і электратэхнічных кансубстацыянальных тэрмінаў. Такое семантычнае пераўтварэнне – гэта з'ява, пры якой адбываецца адгалінаванне ад слова новай самастойнай, тэрміналагічнай, адзінкі з самастойным значэннем. Такі шлях тэрмінаўтварэння мае як плюсы, так і мінусы. Да дадатных адзнак можна аднесці спісласць, аднаслоўнасць, даходлівасць і трапнасць тэрмінаў, утвораных на базе агульнаўжывальных слоў. Разам з тым назіраем адмоўнае – гэта, найперш, скажэнне і адсутнасць класіфікацыйных сувязяў, якія існуюць паміж паняццямі, абазначанымі агульнаўжывальным і тэрміналагічным словам з агульнай адной і той жа формай. Акрамя таго, уласна намінацыйны характар тэрміна выключае з'яўленне экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці, аднак у выніку аналогіі тэрміна з агульнаўжывальным словам такія кампаненты могуць з'явіцца.

Неабходна адзначыць, што агульнаўжывальныя значэнні лексем – гэта значэнні, якімі намінаваныя прадметы або з'явы, акаляючыя чалавека, у той час, як электратэхнічнымі азначэннямі апірыруюць спецыялісты і даследчыкі, якія займаюцца працэсамі і з'явамі ў электратэхніцы. А значэнне кожнага электратэхнічнага тэрміна вызначае розныя электрамагнітныя з'явы, прыстасаванні, аб'екты, паняцці электрычнага і магнітнага поля, току і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бурсина, О. А. К проблеме о принадлежности терминов к различным морфологическим классам (на примере терминосистемы социальной работы) [Текст] / О. А. Бурсина // Современная филология : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, январь 2013 г.). – Уфа : Лето, 2013. – С. 59–62
- 2 Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Академия, 2008. – 304 с.
- 3 Бензарь, В. К. Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике / В. К. Бензарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Вышэйшая школа, 1985. – 176 с.
- 4 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭН, 2002. – 784 с.
- 5 Лугинский, Я. Н. Англо-русский словарь по электротехнике и электроэнергетике = English-Russian dictionary of electrical and power engineering : с указателем русских терминов : около 45 000 терминов / Я. Н. Лугинский, М. С. Фези-Жилинская, Ю. С. Карибов. – 4-е изд., испр. – М. : РУССО, 2003. – 611 с.
- 6 Лугинский, Я. Н. Словарь по электротехнике. Английский, немецкий, французский, нидерландский, русский / Я. Н. Лугинский, Б. А. Алексеев, Б. А. Махлин. – М. : Русский язык, 1985. – 480 с.

The article analyzes the collected consubstantial terms in the field of electrical engineering as Belarusian-language equivalents of the corresponding Russian-language terms of this type, the concept of consubstantial term is clarified. The types of consensual terms are determined as a result of reinterpretation of commonly used words within electrical terminology (unchanged, with partial change, complete difference), their structural organization (one-word and multi-word), origin (native and foreign). Positive and negative are noted, which is characteristic of consubstantial terms.

УДК 821.161.3-31.09*Е.Вежнавец

І. А. БУРДЗЯЛЁВА

г. Мінск, УА “Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт”

НАРАТЫЎНЫЯ ПРЫЁМЫ Ў АПОВЕСЦІ ЕВЫ ВЕЖНАВЕЦ “ПА ШТО ІДЗЕШ, ВОЎЧА?”

У артыкуле аналізуюцца наратыўныя прыёмы, з дапамогай якіх пісьменніца адлюстроўвае нацыянальную гісторыю цягам апошняга стагоддзя. Адзначаецца парабалічны рух часу, што выклікае змену наратараў, дыялагічнасць і камунікатыўная скіраванасць твора, карэляцыя з традыцыямі жанру гавэнды і народнай гутаркі.

Імкненне да асэнсавання вялікіх пластоў нацыянальнай гісторыі і яе сувязі з сучаснасцю, пошук вытокаў актуальных праблем у мінулым вызначаюць асноўны змест аповесці Евы Вежнавец «Па што ідзеш, воўча?». Пісьменніца прасачыла значны прамежак часу даўжынёй у стагоддзе ў творы адносна невялікага для гэтай мэты памеру. Дасягаецца гэта мастацкая задача дзякуючы адметнай кампазіцыйнай будове і выкарыстанымі наратыўнымі прыёмамі.

Кампазіцыя аповесці рамачная, што выклікае змену наратараў. На пачатку аўтар-апаবাদальнік знаёміць чытача з нашай сучаснай, алкагалічкай Рынай, якая вяртаецца з Нямецчыны, дзе даглядала састарэлых немцаў, у родную вёску хаваць сваю бабку Дарафею, мясцовую знахарку і вядзьмарку. Усёведны наратар распавядае пра дзяцінства гераніні, знаёміць з каларытнай постаццю Дарафеі, пры гэтым акрэслівае адметны хранатоп твора. Яго спецыфіка абумоўлена доўгай гістарычнай памяццю знахаркі: «Дзве вайны і дзевяць улад перажыла старая і не